

Dr IVAN M. BECIĆ, viši naučni saradnik
Institut za srpsku kulturu
Priština–Leposavić, Republika Srbija
becic89@gmail.com

UDK 336.71(497.11)"1885/1941"

Dr DEJAN D. ANTIĆ, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu
Niš, Republika Srbija
dejan.antic@filfac.ni.ac.rs

originalan naučni rad / original scientific paper
primljeno / received: 7. 5. 2021.
prihvaćeno / accepted: 24. 11. 2021.

<https://doi.org/10.29362/ist20veka.2022.1.bec.55-72>

NIŠKA AKCIONARSKA ŠTEDIONICA 1885–1941.

APSTRAKT: *U poslednje dve decenije 19. veka u Kraljevini Srbiji osnovan je veliki broj lokalnih novčanih zavoda. Ove ustanove postale su nosilac investiranja u privredu jer državne finansije to nisu omogućavale. Osobnost organizovanja bankarskog tržišta u Srbiji bila je ta da su banke nastale ne zbog viška novca na tržištu već upravo iz suprotnog razloga, zbog njegovog nedostatka. Rad novčanih zavoda posle Prvog svetskog rata nastavljen je ne samo u novoj državi već i u potpuno drugačijim okolnostima. U članku je, prvenstveno na osnovu arhivske građe, ali i objavljenih izvora i relevantne literature prikazan rad Niške akcionarske štedionice, kao primer rada novčanih zavoda na istoku države koji se nisu našli u situaciji da zatraže zaštitu zbog moratorijuma na otplatu zemljoradničkih kredita tokom tridesetih godina 20. veka u Jugoslaviji. Njihov rad je, međutim, bio krajnje ograničen, što zbog ekonomske krize koja je ograničavala mogućnosti za poslovanje, što usled osobenih prilika u Kraljevini Jugoslaviji.*

KLJUČNE REČI: Niška akcionarska štedionica, eskont, dividenda, mlin, Predionica pamuka, ekonomska kriza

Sticanjem nezavisnosti na Berlinskom kongresu stvoreni su povoljniji uslovi i za privredni razvitak Srbije. Finansijsko stanje države čiji je budžet bio u stalnom deficitu nije omogućavalo njen jači upliv, tako da je finansiranje privrede ostalo na privatnim licima. Osnivanje *Privilegovane narodne banke Kraljevine Srbije*, koja je počela rad 2. jula 1884, dalo je podstrek osnivanju novčanih zavoda usled povoljnih kredita koje su oni mogli dobiti kod emisije ustanove.¹ Rezultat je bio više nego očit, tako da su u Srbiji u periodu od 1885. do 1895. osnovana 63 novčana zavoda.²

¹ *Народна банка 1884–1934* (Београд: Завод за израду новчаница Топчидер, 1934), 7.

² Boris Kršev, „Osnovne karakteristike bankarstva u Srbiji do Prvog svetskog rata“, *Civitas*, br. 5, (2013), 197.

Najstariji novčani zavod na jugu Kraljevine Srbije osnovan je 1. oktobra 1885. i poneo je naziv *Niška akcionarska štedionica*.³ U objavljenom oglasu ove ustanove, koji je potpisao prvi predsednik Upravnog odbora A. S. Nešić, javnost je obaveštena da „u varoši Nišu ustanovljeno je društvo na akcije sa osnovnim kapitalom pet stotina hiljada dinara“.⁴ Predviđen kapital ovog novčanog zavoda bio je neobično visok za banke u Srbiji u to vreme, pogotovo za provinciju, ali to nije značilo da će predviđena suma novca biti u dogledno vreme i uplaćena.

Razloge tome treba tražiti u jednoj od karakteristika srpskog bankarstva, odnosno povećavanju osnovnog kapitala uplatom po kolima, čija je visina zavisila od finansijske snage akcionara. Uplate su najčešće bile nedeljne, a kada bi bila uplaćena suma određenog kola pristupalo se upisu novog kola. Intenzitet uplate diktirali su stanje u privredi i mogućnosti akcionara, tako da se često odustajalo od uplate narednog kola ili je dolazilo do odlaganja za „povoljniji trenutak“. Kada bi suma predviđenog kola bila uplaćena, ta vrednost pretvarala se u akcije koje su nosile vrednost od 50 ili od 100 dinara.⁵

Takva praksa primenjena je i u pogledu *Niške akcionarske štedionice*. Do izbijanja Prvog svetskog rata uplaćene su bile glavnice prvog kola u sumi od 250.000 dinara (5.000 akcija od po 50 dinara) i drugog kola u vrednosti od 125.000 dinara (1.250 akcija od po 100 dinara), odnosno ukupno je uplaćeno 375.000 dinara. Uprava je planirala upis još jedne tranše akcija čime bi predviđeni kapital bio dostignut.⁶ Želja akcionara ove ustanove nije se ostvarila, a razlog tome bile su političke prilike. Efekti embarga izazvani Carinskim ratom Srbije i Austro-Ugarske pojačani su u vreme Aneksione krize 1908–1909. godine, ali budući da je dinar zadržao paritet za francuskim frankom, a osećala se oskudica novca, stvoreni su povoljni uslovi za osnivanje velikog broja eskontnih banaka.⁷ Međutim, političke prilike u celoj Evropi, a na Balkanu i Srbiji posebno, prouzrokovale su finansijske teškoće u poslednja četiri meseca 1908. godine, tako da mnoge ustanove nisu uspele da ostvare predviđene rezultate.

Osim želje da njihov novčani zavod raspolaze većim kapitalom, uprave banaka bile su prinuđene da povećavaju svoj kapital i radi ostvarivanja drugih prava. Da bi se smanjio prevelik broj finansijski nejakih zavoda država je 1912. godine donela odluku da bankarska akcionarska društva u Beogradu moraju imati najmanje milion dinara uplaćenog kapitala, dok je minimum osnovnog kapitala u unutrašnjosti iznosio pola miliona dinara. Sve postojeće banke morale su da u

³ *Правила Нишке акционарске штедионице, донесена на XXXIII редовној скупштини акционара 25. марта 1923. год* (Ниш: Напредак, 1923), 3.

⁴ *Српске новине*, бр. 44, 26. 2. 1885, 212.

⁵ Иван М. Бецић, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941* (Београд: Институт за савремену историју, 2012), 454.

⁶ *Нишка акционарска штедионица, Извештаји за 1908. годину поднешени XXIV редовном акционарском збору држаном 8. фебруара 1909. год. у Нишу* (Ниш: Прва нишка електрична штампарија Ђорђа Мунца, 1909), 5.

⁷ Иван М. Бецић, „Врањска банка у Краљевини Југославији“, *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, бр. 1, (2017), 110.

roku od dve godine prilagode visinu svog kapitala ovoj odluci, tako da je 1914. godine došlo do delimičnog povećavanja osnovnog kapitala banaka. Deo lokalnih novčanih zavoda, međutim, uspeo je da izigra ovu odluku osnivajući komanditne bankarske radnje preko kojih su bez kontrole obavljali sve bankarske poslove.⁸

Upravu *Niške akcionarske štedionice* i pre i posle Velikog rata, osim Srba, činili su i Jevreji, Grci i Cincari stanovnici Niša. U vreme Aneksione krize članovi Upravnog odbora bili su: Kosta Kacika, predsednik, A. Harisijadis, Đorđe Kostić, Janja Đorđević, Manasije P. Delja, Karlo Materni, Todor V. Mitić, Jovan Harizović, Polihron Mantić i Dim. S. Marković. Nadzorni odbor činili su: Živojin Zisić, Todor P. Stanković i dr Đoka Popović.⁹ Tehnički poslovoda bio je Mihailo Diskalakis, a u Upravni odbor je u međuvremenu ušao Leon Aenšeam. U 1912. godini umrla su dvojica osnivača *Akcionarske štedionice*, Materni i Harisijadis, a uprava ih je iz pijeteta upisala za članove Društva srpskog Crvenog krsta.¹⁰ Nacionalna i verska raznolikost krasila je ovu ustanovu i između dva svetska rata, tako da su stalni akcionari bili iz porodica Harisijadis, Abravanem, Vervilji i Aenšeam.¹¹

Poput najvećeg broja novčanih zavoda i akcionari *Niške akcionarske štedionice* bili su iz redova trgovaca, pa su stoga imali sklonosti da osnivaju privredna preduzeća trgovačkog i industrijskog tipa, što je bilo naznačeno i u bančinih pravilima. *Akcionarska štedionica* osnovala je predioničarsko preduzeće 1910. godine, u okviru koga je radila i tkačnica. Ova fabrika sastojala se od četrnaest vlačara, instalacije za 6.000 vretena, od kojih je u upotrebi bilo 4.000, zajedno sa ostalim potrebnim mašinama, koje je pokretao električni motor od 125 konjskih snaga. Instalacija je nabavljena iz britanske fabrike Lord Braders – Todmorden. Godišnja proizvodnja ovog preduzeća bila je 50.000 paketa predenog pamuka u težini od 225 tona. Banka je osnovala i mlin 1911. godine, kapaciteta 12.000 kg brašna za 24 sata, čije je instalacije pokretao električni motor od 65 ks. Instalacija za ovo preduzeće nabavljena je iz fabrike Podvinec i Hajzler iz Budimpešte.¹²

Uspešan rad ovih preduzeća bio je u velikoj meri umanjen ulaskom Srbije u eru ratova, počevši od 1912. godine. Predionica pamuka pokazala je posle dve nepune godine rada dobre rezultate iako je usled ratnog stanja od 1. oktobra 1912. obustavila rad. Rad u fabrici obnovljen je 1. februara 1913, a do tog trenutka prihod preduzeća iznosio je više od 14.000 dinara, dok je bančin

⁸ Никола Вучо, *Привредна историја Србије до Првог светског рата* (Београд: Научна књига, 1955), 244.

⁹ *Нишка акционарска штедионица, Извештаји за 1908. годину...*, 3.

¹⁰ Trgovac Karlo Materni je bio pripadnik masonske lože „Nemanja“, koja je postojala u Nišu od 1892. do 1908. godine. Č. V. „Nemanja“ Niš, <http://sirijus.rs>14-4> Loža „Nemanja“ od 1892. do 1908. godine, (pristupljeno 18. 4. 2021).

¹¹ Članovi porodica Harisijadis bili su: Leonida, Sokrat, Perikle, Koča i Spira, porodice Abravanem: Izrailo i Buna, porodice Vervilji: Amalija i Vasilije, a porodice Aenšeam: Leon i Rika. Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 65, Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije, fascikla 1342, arhivska jedinica 2326, Spisak došavših akcionara Niške akcionarske štedionice na XXX redovni zbor akcionara održan 29. avgusta 1920.

¹² AJ, 65-1342-2326, Dopis Niške akcionarske štedionice ministru trgovine i industrije od 7. aprila 1919.

mlin doneo zaradu od preko 8.000 dinara. Uprava je smatrala da bančina fabrika može u budućnosti da donese znatne prihode tako da je postignuta zarada ovih preduzeća od oko 22.500 dinara donirana u novoosnovani „fond za stvaranje sopstvenog kapitala štedionice“.¹³

Koliko je uprava *Akcionarske štedionice* bila zainteresovana za rad fabrike vidi se iz odluke da se predionica pretvori u akcionarsko društvo sa kapitalom od 500.000 dinara, podeljenog u 1.000 akcija od po 500 dinara. Prema planu, 800 akcija upisala bi *Akcionarska štedionica*, dok bi se ostatak dopustio na upis pojedincima, pri čemu bi prednost imali akcionari *Štedionice*. Akcije koje bi *Štedionica* upisala bile bi uplaćene iz gotovine kapitala predionice i kapitala osobnog rezervnog fonda akcija I kola, pošto II kolo nije još uvek imalo svoj rezervni fond. Zato, da bi ove akcije učestvovala u četvrtini kapitala od preostalih 200 akcija pozajmila bi se potrebna suma iz kapitala osobnog rezervnog fonda akcija I kola i za to bi se plaćala kamata od 8% dok se pozajmica ne izmiri.¹⁴

Zvaničan naziv preduzeća postao je *Prva srpska kraljevska predionica pamuka akcionarsko društvo u Nišu*. Zadatak preduzeća bio bi da razvija industriju prediva i tkanina izrađujući od sirovog pamuka preden i raspređen pamuk u brojevima 4 do 24 po engleskoj numeraciji i razne tkanine, a naročito „amerikan“ od predenog pamuka. Osnovni kapital *Predionice pamuka* predviđen je u visini bančinog kapitala, odnosno 500.000 dinara. Investiranje je predviđeno na taj način da kada se od strane akcionara bude uplatila polovina kapitala tj. 250.000 dinara, prestalo bi se sa uplatama, a ostatak uplata unosio bi se od čiste zarade preduzeća. Kako se svaka akcija bude potpuno uplatila izdavala bi se u vidu stalne akcije od po 500 dinara akcionarima. Upravni odbor se sastojao od sedam članova, a Nadzorni odbor od tri člana, izabranih na pet godina. Podela dobiti predviđena je na sledeći način: 10% stalnom rezervnom fondu, 3% Upravnom odboru, 1½ % Nadzornom odboru, 1% upravniku preduzeća, a ako tu funkciju obavlja stručno lice, Upravni odbor odrediće mu tantijemu prema sposobnosti, 1% činovnicima srazmerno visini plate, 2% radničkom fondu, a ostatak se stavlja na raspolaganje zboru akcionara. Želja uprave bila je da se prihod od mlina trostruko poveća, odnosno da iznosi oko 24.000 dinara.¹⁵

Nastojanje uprave da se posveti prvenstveno industrijskim poslovima na račun bankarskih moguće je shvatiti iz podatka da je bankarsko odeljenje u 1912. godini zaradilo svega nešto preko 3.000 dinara, što je dotirano u rezervni fond. Stoga je cilj uprave bio da se ojača kapital *Akcionarske štedionice* koja bi u dogledno vreme bila u mogućnosti da proširi delokrug svog rada, posebno onog vezanog za predionicu.

I naredne, 1913. godine glavni prihodi bankarskog sektora *Akcionarske štedionice* bili su od kamate po eskontu menica, po zajmovima na hipoteke i po zajmovima na zaloge. Zarada je bila niska usled ratnih prilika, mnoga potraži-

¹³ Нишка акционарска штедионица. Извештаји за 1912. годину поднешени XXVIII редовном акционарском збору држаном 7. априла 1913. год. у Нишу (Ниш: Гутенберг, 1913), 6–7.

¹⁴ Исто, 8.

¹⁵ Исто, 9–27.

vanja nisu se mogla naplatiti zbog moratorijuma, a banka je redovno isplaćivala kamatu na štedne uloge. Obnovljen rad u predionici ponovo je prekinut usled rata sa Bugarskom, pošto je saobraćaj na svim prugama bio prekinut, a time i dovod sirovog pamuka, tako da je predionica obnovila rad tek u oktobru 1913. godine. I te godine je sva ostvarena zarada od oko 20.000 dinara dotirana rezervnim fondovima. Prema prvim bančnim pravilima dužina trajanja *Niške akcionarske štedionice* bila je predviđena na 30 godina, računajući od pokretanja radnji za njeno osnivanje, od 1. oktobra 1884. godine. Svi akcionari podržali su predlog da ovo akcionarsko društvo nastavi sa radom još 30 godina.¹⁶

Balkanski ratovi su uticali na normalno privredno poslovanje u Srbiji, ali je izbijanje Prvog svetskog rata gotovo u potpunosti prekinulo privredne tokove. U neizvesnoj situaciji tokom julske krize 1914. godine odlučeno je da se imovina *Narodne banke* prebaci iz Beograda u Kruševac. Prvi kontingent sa novcem u zlatu, srebru i novčanicama otpremljen je 24, a drugi u podne 25. jula, tako da su oba transporta ukupne vrednosti 181.295,85 dinara smeštena u zgradu okružnog načelstva 26. jula 1914. godine.¹⁷

Imovina *Narodne banke* i novčanih zavoda na jugu i istoku Srbije bila je sigurna do jeseni 1915. godine. Napad austrougarske, nemačke i bugarske vojske stavio je i jugoistočni deo države neposredno na liniju fronta. Prema naređenju ministra narodne privrede, niški novčani zavodi su 9. oktobra 1915. uputili svoje menične portfelje, zaloge i knjige za Kruševac, da bi se pridružili kontingentu *Narodne banke*. Ovlašćena lica, advokat Todor Spasojević i član upravnog odbora *Niške akcionarske štedionice* Manojlo Popović, stigli su u trenutku kada se Kruševac evakuisao, pa su zakopali sanduke pored kuće Stane Jaćimović u Trsteniku.¹⁸

Dug period u zemlji ošteti je pohranjenu imovinu. Od četiri zakopana sanduka, dva su istrulela, pa su u prisustvu komesara načelnika Okruga niškog Mil. Popovića prepakovana. Zatečene su ostave i bančine knjige, ali veći deo dokumentacije je potpuno istruleo. Od knjiga su sačuvane: knjiga blagajne, knjiga prepisa menica, knjiga meničnih potraživanja, kao i dokumentacija predionice i mlina.¹⁹

Daleko veću štetu pretrpela je bančina imovina u Nišu. Po evakuaciji srpskih vlasti i dela naroda, Nemci su primili celokupnu instalaciju predionice u ispravnom stanju. Tokom rata izneli su mašine, demontirali ih do najsitnijih delova koje su nabacali bez ikakvog reda u suteran, mašinsku salu i dvorište fabrike. Nemci su u hali predionice instalirali radionicu topova, a pojedine delove rasturnih mašina koristili su za svoje potrebe. Delovi mašina, pogotovo onih koji su se nalazili na otvorenom, tokom tri godine zarđali su i bili u neupotrebljivom stanju.²⁰

¹⁶ Исто, 5–7.

¹⁷ Саша Илић, „Спасовање трезора Народне банке у Првом светском рату”, *Архив*, бр. 1–2, (2014), 67.

¹⁸ Иван М. Бецић, „Страдање приватних финансијских установа у јужној Србији 1915–1918“, у: *Велики рат 1914–1918, узроци, последице, тумачења*, том I, уредник Александар Раствојић (Ниш: Филозофски факултет, 2014), 755.

¹⁹ АЈ, 65-1342-2326, Допис Нишке акционарске штедионице министру трговине и индустрије од 7. априла 1919.

²⁰ АЈ, 65-1342-2326, Допис Нишке акционарске штедионице – министру трговине и индустрије, 7. април 1919.

Nemci su iz fabrike odneli svu prerađenu robu, numeracije od 8 do 24 u 12.834 paketa predenog pamuka. Bugari su odneli 16.190 oka sirovog pamuka,²¹ 2.618,5 metara platna, 91 balu hartije za pakovanje, 442 jarda kablova za pakovanje, 10 buradi ulja za podmazivanje mašina, sav električni materijal i sijalice, 500 kg kanapa za pakovanje, 15 stolova od 2,5 metara, dva kompleta terazija i vagu do 1.500 kg, zidni sat, devet ručnih kolica i kasu. Vrednost fabričke instalacije procenjena je na 3.798.853,05 dinara po tadašnjim cenama. Iz bančine zgrade odneli su: šest ormana za knjige, sedam stolova dužine tri metra, osam manjih stolova, četiri velika pulta, 25 stolica, kancelariju kupljenu od dvora, četiri fotelje, 12 pletenih stolica, devet rezervnih knjiga, 2.000 novih štednih knjižica, 1.000 knjižica devojačkog fonda i tekućih računa, veliku zelenu čoju, osam zavesa sa draperijama, dva velika zidna sata, ceo kancelarijski materijal i dve velike kase, dok je sva arhiva bila raznetna. Svedoci su potvrdili da su veliku kasu sa 12 trezora obili i opljačkali: Klinkov, inženjer u Ministarstvu finansija, Kalčanov, apotekar iz Sofije i poručnik Krum. Odneta su lozovi Crvenog krsta, kao i državni, obligacije, priznanice i izjave.²²

Bančin mlin koristili su Bugari i odmah po njegovom preuzimanju odneli cement, 150.000 kg žita u zrnju, 800 džakova za pakovanje, zapregu i ostale pokretnosti. Po povlačenju su odneli iz mlina sve kaiševе. Šteta načinjena zgradama predionice, mlina, bančine zgrade i nepokretnog imanja procenjivana je na 349.469,70 dinara.²³

Komisiju za procenu štete nanete imovini *Akcionarske štedionice* formiranu preko niške opštine činili su: Vlada Cvetanović, elektrotehnički inženjer; Milan Sibinović, građevinski inženjer i Drag. Ristić, industrijalac iz Niša, koji su štetu na zgradama i mašinama procenili u visini od 5.698.371,85 dinara. Budući da je Ministarstvo trgovine i industrije priznavalo isključivo procene komisija koje je samo formiralo uprava *Akcionarske štedionice*, da bi pristupila opravkama, obratila se ovom ministarstvu i formirana je nova komisija u sastavu: Laza Marković, mašinski inženjer, Stevan Guberevac, građevinski inženjer i Mirko Popović, policijski pisar. Ova komisija je procenila da je vrednost oštećenih zgrada sa pokvarenim mlinskim mašinama, odnetim sirovinama, prerađenom robom i materijalom 2.023.792,96 dinara. Uništena mašinska instalacija predionice pamuka procenjena je na sumu od 565.400 francuskih franaka. Uprava je procenu ove komisije poslala 29. maja 1920. Industrijskoj komori, sa molbom da se ona dostavi jugoslovenskoj reparacionoj komisiji u Parizu.²⁴

Procena visine ratne štete koju je delegacija Kraljevine SHS predstavila reparacionoj komisiji tokom 1919. godine, a odnosila se na područje Kraljevine

²¹ Turska oka težila je 1,28 kg.

²² AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXX redovnom zboru akcionara održanom 29. avgusta 1920; Isto, Dopis advokata Manojla Nikolića – ministru trgovine i industrije, 25. februar 1919; Isto, Dopis Niške akcionarske štedionice – ministru trgovine i industrije, 7. april 1919.

²³ AJ, 65-1342-2326, Dopis Niške akcionarske štedionice – ministru trgovine i industrije, 7. april 1919.

²⁴ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXX redovnom zboru akcionara održanom 29. avgusta 1920.

Srbije kretala se od sedam do deset milijardi zlatnih franaka, što je činilo polovinu nacionalnog bogatstva ove države, tako da je stepen stradanja bio izuzetno veliki.²⁵ Kako su, međutim, pristizali izveštaji sa terena, ova procena je stalno rasla, u razmeri od 10.404.291.000 do čak 17.758.525.000 franaka.²⁶

Akcionarska štedionica je u ratu, osim materijalne štete, izgubila i tri člana uprave: Kostu Kaciku, Todora Mitića i Jovana Jovanovića, kao i službenike Ivana Sokolića i Simu Josifovića.²⁷ Radi obnove rada uprava je tražila da se sa vojne dužnosti otpusti knjigovođa Dragutin K. Mitić, koji je bio rezervni kapetan I klase i komandir prve čete drugog bataljona I pešadijskog puka.²⁸

Situacija na prostoru Srbije bila je takva da su novčani zavodi period neposredno po sklapanju primirja do polovine 1920. godine provodili u prikupljanju svojih resursa (poslovnih knjiga, obnovi uništenog kancelarijskog nameštaja i materijala) i čekali zakon o likvidaciji moratornog stanja da bi krenuli sa obavljanjem poslova. Iz tih razloga je i uprava *Akcionarske štedionice* pažnju posvetila svojim industrijskim preduzećima. Uspela je da nabavi nove kaiševe za mlin i to od *Niške trgovačke banke* 97 kg, a u Zagrebu je kupljeno još 85 kg, sve po 65 dinara za kilogram.²⁹

Da bi pustili u rad predionicu stupili su 1919. godine u kontakt sa fabrikom mašina u Engleskoj i zatražili da im uputi jednog montera koji bi doveo mašine u red. Britanci nisu mogli da im izađu u susret, ali su ih uputili na svog zastupnika Nikosa Sajanosa iz Pireja. On pak nije bio u mogućnosti da dođe u Niš, pa ih je uputio na Mihaila Diskalakisa, njihovog ranijeg tehničkog poslovođu. U tom trenutku Diskalakis je bio zaposlen u jednoj fabrici i tražio je visoke honorare da dođe i utvrdi stanje, dok bi se za montažu uprava morala snaći sama. Zato je uprava zatražila od Engleza i Grka detaljne planove mašina da bi se mogla izvršiti montaža. Dobili su jedan kolektivni plan iz kojeg su se mogla videti ležišta mašina, ali se prema tom planu nije mogla izvršiti montaža svih serija mašina. Uprava je više puta tražila detaljne planove, ali ih nije dobila.³⁰

U takvoj situaciji uprava se obratila inženjerima i monterima u Nišu, koji su bili mahom iz Čehoslovačke, ali se niko od njih nije usudio da prihvati montažu mašina bez detaljnih planova. Upornost uprave *Akcionarske štedionice* da obnovi rad svoje fabrike uočljiv je i po tome što je dala oglas za montera u čehoslovačkom listu *Narodna prava*. Po tom oglasu javila su se dva Čeha montera koja su se u tom trenutku nalazila u Beogradu. Oni su pregledali po katego-

²⁵ Smiljana Đurović, „Industrija Srbije na početku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“, *Istorija XX veka*, br. 10, (1969), 190.

²⁶ Даница Милић, „Привредни положај Србије по завршетку ратних операција“, *Зборник радова Историјског института*, бр. 8, (1990), 53, 51–63.

²⁷ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXX redovnom zboru akcionara održanom 29. avgusta 1920.

²⁸ AJ, 65-1342-2326, Molba Niške akcionarske štedionice ministru trgovine i industrije od 28. oktobra 1919.

²⁹ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXX redovnom zboru akcionara održanom 29. avgusta 1920.

³⁰ Isto.

rijama poređane delove mašina u halama i izjavili da bi mogli da ih montiraju ukoliko su delovi ispravni. Sa radom je trebalo da počnu po završetku poslova montaže u Beogradu.³¹

Kako je puštanje fabrike u rad bilo diskutabilno, a da bi došli do sredstava, na sednici oba odbora 10. novembra 1918. odlučeno je da se Leon Aenšeam i Đoka Jovanović upute u Solun i sa članom Upravnog odbora Manojlom Deljom, koji se već nalazio tamo, prodaju 232 bale pamuka, koji se nalazio u magacinima *Orijent banke* još od 1914. godine. Pamuk je prodat po ceni od sedam drahmi po kilogramu i po odbitku svih troškova *Akcionarska štedionica* raspolagala je sa 206.858,20 dinara. *Štedionici* je firma *Kebedži i Kirijaku* iz Smirne dugovala 35 bala sirovog pamuka, koji usled rata nije dopremljen u Solun. Kirijaku je dolazio u Niš 1915. godine i obećao da će poslati izvode računa svoje firme iz *Otomanske banke*, ali na adresu *Štedionice* ništa nije stiglo.³²

Jedino bančino preduzeće koje je tokom 1919. godine radilo bio je mlin, koji je doneo zaradu od oko 5.700 dinara. Sve zarade koje su preostale iz 1914. godine, kao i zarada mlina unete su u rezervne fondove. Da bi pripremili i svoja druga preduzeća za rad, izvršene su opravke njihovih zgrada, na šta je potrošeno 10.660 dinara. Usled stanja u kome su se nalazila bančina preduzeća uprava je razmišljala i o tome da iznajmi mlin, za šta su postojali zainteresovani, a da predionicu ili prodaju ili uđu u posao sa nekim partnerom.³³

Iako situacija u kojoj se nalazila *Akcionarska štedionica* nije bila povoljna, uprava je ipak nastojala da, u granicama svojih mogućnosti, pomogne određena lica ili udruženja. Smrću dugogodišnjeg likvidatora Sime Josifovića, iza njega je ostalo troje dece. Njegov stariji sin Živojin uputio je banci molbu za pomoć. Odlučeno je da se do narednog zbora deca bivšeg službenika pomažu sa 100 dinara mesečno. Tokom 1920. godine identična pomoć isplaćivana je samo jednom detetu jer je ono bilo nezbrinuto. U istoj godini *Akcionarska štedionica* pomogla je niško Sokolsko društvo sa 500 dinara, a svojim službenicima je isplatila trinaestu platu, što je bila praksa još nekih banaka u Nišu.³⁴

Najveća pažnja *Akcionarske štedionice* u 1920. godini i dalje je bila upravljena ka predionici. Veći deo mašina bio je očišćen, pa se uprava nadala da bi mogle biti i montirane. Cilj je bio da se pokrene rad u predionici bez obzira na njegov obim. Pregovarali su sa domaćim i stranim industrijalcima o budućnosti predionice, sa svim opcijama, bilo da je prodaju, uđu u partnerske poslove, ili da sami nastave sa radom. U vezi sa plaćenim pamukom kod firme Kirijaki postignut je sporazum da im ona pošalje prečišćen račun i vrati uplaćen novac. Sredstva za obnovu predionice uprava je pokušala da obezbedi kreditom od Ministarstva trgovine i industrije u iznosu od 500.000 dinara. Budući da resorno ministarstvo

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXX redovnom zboru akcionara održanom 29. avgusta 1920; Isto, Zapisnik rada XXXI redovnog zbora akcionara Niške akcionarske štedionice od 20. marta 1921.

nije raspolagalo sa dovoljno sredstava za sva potraživanja, *Akcionarskoj štedionici* je odobren kredit od 125.000 dinara. Iz tih razloga, uprava je zatražila povećanje glavnice na milion dinara, ali ministarstvo nije odobrilo zahtev pošto nije bila u potpunosti uplaćena predviđena glavnica od pola miliona dinara.³⁵

Tokom 1920. rad bankarskog odeljenja doneo je nešto zarade, ali je mlin i dalje donosio glavni profit koji je u toj godini iznosio 79.000 dinara. Dividenda je isplaćena samo akcionarima prvog kola, dok su sredstva koja su se odnosila na zaradu akcija drugog kola upotrebljena za osnivanje osobnog fonda ovog kola.³⁶

Poučeni iskustvom iz prethodne godine, akcionari *Štedionice* 1921. godine uplatili su u potpunosti glavnicu predviđenu bančnim pravilima. Sa montažom mašina otpočelo se novembra 1921, a kako se uprava nadala da će predionica početi rad do kraja godine, poručila je sirovine. Posleratni uslovi bili su povoljni za rad industrijskih preduzeća. Velike potrebe zemlje za obnovom i izgradnjom, prehranom i praktično svim potrepštinama omogućavale su dobru zaradu. Zato su se za predionicu i mlin interesovali privrednici i nudili da otkupe ili iznajme bančina preduzeća. *Štedionica* je dobijala dva miliona dinara za predionicu, ali je odustala od prodaje, dok je ponudu za iznajmljivanje mlina odbila. Po odluci suda za ratnu štetu dosuđena im je naknada za *Štedionicu* u iznosu od 155.024 dinara, koje je uprava želela da iskoristi za nabavku mašina iz Nemačke. Uprava se i sama snalazila po pitanju naplate ratne štete, pa je član uprave Đoka Popić dva puta išao u Sofiju i uspeo da naplati 50.904 leva za odnete kase iz banke i pamuk. Banka se te godine okušala u novom poslu i preuzela je od člana Upravnog odbora Dimitrija Markovića prodaju duvana na veliko.³⁷

Nastojanje da se bančin osnovni kapital poveća na milion dinara ostvaren je 6. novembra 1922. Svesni da je dalja dokapitalizacija neophodna za uspešno poslovanje, akcionari *Štedionice* složili su se da se ona u dogledno vreme poveća na pet miliona dinara, ali da se tokom 1923. godine uplati tranša od milion dinara. Tokom 1922. pristigli su naručeni delovi za mašine i sirovine. Dosuđena šteta za predionicu iznosila je 2.360.919, a za mlin 506.250, tako da je *Akcionarskoj štedionici* na ime ratne štete ukupno dosuđeno 3.022.193 dinara.³⁸ Uprava je na ime štete želela da nabavi jednu lokomobilu, ali pošto su uslovi za njeno dobijanje bili teški, a nadali su se i proširenju opštinske centrale, odustali su od planiranog. Na ime naplate potraživanja *Štedionica* je otkupila kuće od Todora Mladenovića,

³⁵ AJ, 65-1342-2326, Molba Niške akcionarske štedionice Ministarstvu trgovine i industrije od 18. aprila 1921.

³⁶ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXXI redovnom zboru akcionara održanom 20. marta 1921.

³⁷ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXXII redovnom zboru akcionara održanom 12. marta 1922.

³⁸ Kako je dodeljena ratna šteta uplaćivana državi, sudovi su prijave oštećenih drastično i pristrasno redukovali, čime je državi ostajalo više novca. Primera radi, Glavnom savezu srpskih zemljoradničkih zadruga odneta je imovina u vrednosti 3½ miliona zlatnih dinara, a sud je visinu štete procenio na 450.000 papirnih dinara. Драгиша Лапчевић, „Економско стање Србије после рата“, *Летопис Матице српске*, вол. 302, св. 1, (октобар 1924), 38.

bivšeg spekulanta, Todora Dimitrijevića, bivšeg bravara, Ljube Obradovića, Stanoja Savića, bivšeg trgovca, a potom ih je prodala.³⁹

Planirano povećanje glavnice na 2 miliona dinara u 1923. godini ostvareno je, što nije bio čest slučaj te godine pa su mnogi novčani zavodi odustajali. Razlog tome bila je tzv. kriza kredita, nastala usled smanjenja mogućnosti korišćenja povoljnih kredita kod *Narodne banke* i prestanak inflatornog perioda. Emisiona ustanova je tokom 1921. i delom 1922. godine davala kredite svim finansijskim ustanovama koje su ih tražile, ali ih je onda ne samo obustavila već i redukovala i to u momentu kada se obustavom inflacije, u odnosu prema kupovnoj vrednosti dinara, osetila izvesna nestašica novca. Već od aprila 1922. *Narodna banka* redukovala je 10% odobrenih kredita, ali je zbog sezonskih potreba obustavila ovu meru. Međutim, od 1. januara 1923. obustavila je davanje novih zajmova po eskontu, a sve već odobrene kredite umanjila je za 10%, dok je eskontovanje menica po već odobrenim kreditima produžila u novim granicama.⁴⁰

Redukovanje kredita i nalaganje novčanim zavodima da ih vrate centralnoj banci do kraja marta 1923. izazvali su niz reakcija, čak i novinskih napisa o tome. I trgovci uvoznici su nekoliko meseci ranije tražili moratorijum na ubrzanu otplatu kredita kod banaka, ali su one bile protiv toga. U svakom slučaju, posledica povlačenja i redukcije kredita opravdavala je konstataciju da „novčana kriza je odista velika i ozbiljna; nema nigde dinara, koji svi traže“.⁴¹ Potres izazvan oskudicom kredita uticao je da su se mnoge banke našle u situaciji da obustave svoje poslovanje, ili su se za duže vreme uklonile sa tržišta industrijskih investicionih kredita i tako stvorile uslove za dublji prodor inostranog kapitala, što je bilo suprotno težnjama vlade.

Osim uplate glavnice koje je izvršena u periodu od 3. do 5. septembra 1923, promenjena su i pravila čime je mandat Upravnog odbora sa tri godine smanjen na godinu dana. Izvršena je i nova raspodela ostvarene dobiti, tako da je 10% uplaćivano stalnom rezervnom fondu, na ime tantijema 8% Upravnom odboru, 4% Nadzornom odboru, 3% činovnicima koji su na poslu proveli barem šest meseci, 2% penzionom fondu službenika, dok je ostatak stavljan na raspolaganje zboru akcionara.⁴²

Još jedna osobenost koju je pokazala *Akcionarska štedionica* u odnosu na najveći broj drugih banaka bila je da su u 1923. godini osetno povećani štedni ulogi u odnosu na prethodnu godinu dok su kod drugih smanjivani. Stoga je ova ustanova od novca iz drugih izvora koristila samo kredit kod *Narodne banke* u visini od 540.000 dinara, i to u izuzetnim slučajevima.⁴³

³⁹ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXXIII redovnom zboru akcionara održanom 25. marta 1923.

⁴⁰ *Народна банка...*, 152; Иван М. Бецић, „Краљевски трговачки кредитни завод“, *Наша прошлост*, бр. 16, (2015), 44.

⁴¹ *Политика*, бр. 5317, 11. 2. 1923, 8.

⁴² *Правила Нишке акционарске штедионице...*, 18–29; AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXXIV redovnom zboru akcionara održanom 23. marta 1924.

⁴³ AJ, 65-1342-2326, Izveštaj Upravnog odbora Niške akcionarske štedionice podnet na XXXIV redovnom zboru akcionara održanom 23. marta 1924.

Tokom 1924. konačno je kompletirana montaža starih i novokupljenih mašina u predionici i ona je u toj godini otpočela rad. Uprava je imala sluh za privredna kretanja i, ocenivši da trgovinske prilike nisu stabilne, nije se upuštala u spekulativne poslove. Kako je banka bila vlasnik kafane „Hajduk Veljko“ i četiri magaze, prodala je kafanu i dve magaze za 350.000 dinara, a planirala da proda i druge dve magaze. Dobijeni novac uložen je u predionicu.⁴⁴

Izbijanje privredne krize i stagnacija poslova u 1925. godini uticali su na promenu aktivne i pasivne kamatne stope kod novčanih zavoda. Ona je u prethodnim godinama bila veoma visoka i *Narodna banka* je pvela akciju za smanjenje kamatnih stopa kod novčanih zavoda. Aktivna kamatna stopa varirala je od 18% do 30%, s tim da je 18% bila izuzetak, a 24% iznosila je obična kamatna stopa. Pasivna kamatna stopa kretala se između 6% i 18%, ali najčešće je iznosila 12%. Kako je vrednost dinara rasla, visoka kamata predstavljala je opasnost za svakog ko se koristio kreditom.⁴⁵

Novčano tržište u 1925. godini odlikovalo se velikom količinom slobodnog novca. Ovo obilje novca, za razliku od prethodnih godina, uočljivo je kod svih velikih novčanih zavoda. Iz tih razloga smanjena je tražnja kredita po eskontu kod *Narodne banke* i za razliku od prethodnih godina novčani zavodi imali su velike sume novca na tekućim računima emisione ustanove. Velike sume novca na računima banaka stvorene su povećanim ulozima na štednju, likvidacijom zajmova iz proteklih godina, likvidacijom jednog dela hipotekarnih zajmova, ali i time što su pronađeni drugi izvori novca. Oni su poticali od prihoda hipotekovanih dobara, povlačenja privatnog novca iz raznih preduzeća koja su likvidirana ili pala pod stečaj, kao i zaključivanja novih privatnih zajmova u inostranstvu. Uz sve to, velika suma novca bila je povučena iz poslova sa devizama, koja se nije više rentirala novčanim zavodima usled postignute stabilizacije dinara.⁴⁶

Stanje u industriji Kraljevine SHS bilo je signal upravi *Akcionarske štedionice* da ozbiljno povede računa o korisnosti predionice. Rezultati tog preduzeća nisu bili zadovoljavajući, a uprava je procenjivala da će tako i ostati. Osnovni problem u poslovanju ovog dela industrije bio je taj da domaće fabrike nisu mogle da proizvedu onolike količine pamuka kolike su bile potrebe, a i prodate količine bile su na veresiju jer je kupaca bivalo sve manje usled strane konkurencije, koja je prodavala pamuk često na veoma dug poček. Kako su u Nišu propale *Fabrika kože Niške trgovačke banke*, *Fabrika obuće A. D.* i *Fabrika koža Niške industrijsko-prometne banke* u Niškoj Banji, uprava je prodala predionicu firmi Mite Ristića i sinova za 2.650.000 dinara, čime je otklonila bojazan za eventualno veću štetu. Prodane su i preostale magaze kod bivše kafane članu uprave Manojlu P. Delji za 140.000 dinara. Najveći deo potraživanja od *Likvidacione banke* po predratnim menicama bio je

⁴⁴ AJ, 65-1342-2326, Zapisnik rada XXXV redovnog zbora akcionara Niške akcionarske štedionice od 15. marta 1925.

⁴⁵ *Политика*, бр. 6060, 8. 3. 1925, 5.

⁴⁶ *Народна банка 1925* (Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1926), XXVI.

regulisan, ali je na kraju 1925. godine *Akcionarskoj štedionici* ostalo da se isplati još oko 105.000 dinara.⁴⁷

U narednom periodu *Akcionarska štedionica* najveću pažnju posvećivala je bankarskim poslovima, uvidevši da su oni najveća garancija za sigurne poslove. Poziv za najraniji zbor koji je u nekoj poslovnoj godini održala upućen je na samom kraju decembra 1926. godine.⁴⁸ Na njemu su se akcionari upoznali da je *Štedionica* radila sa likvidnim i kratkoročnim menicama, a dovoljna količina novca kojim je raspolagala omogućavala je da štedne uloge vraća bez otkaza, dok one preko 50.000 dinara čak nije primala.⁴⁹

Uspešnost bančinog poslovanja ogleda se u tome da je vrednost njene imovine, preduzeća i raznih prihoda iznosila preko pet miliona dinara.⁵⁰ Bez obzira na to, pojedini akcionari su ocenili da nisu svi aspekti *Štedioničnih* poslovanja davali zadovoljavajuće rezultate. Tako je S. Vučković bio mišljenja da bi i bančin mlin trebalo prodati jer nije postizao zadovoljavajuće rezultate. Smatrao je da je suviše novca uloženo u njega te da je vredeo između 400.000 i 500.000 dinara, a davao prihod od svega 30.000 dinara godišnje. Mlin je 1926. godine dat u najam Aleksi Petroviću koji ga je detaljno popravio, ali ni on nije mogao da održi najam usled malih prihoda. Vrednost zgrade *Štedionice* bila je 400.000 dinara, a nije bila povoljna za banku zbog velikih prostorija koje zimi nisu mogle da se zagreju pa su se činovnici premeštali u manje kancelarije. Vučković je zato predložio da *Štedionica* proda ove zgrade za 800.000 dinara, koje bi mogla da plasira po 18% godišnje kamate i time zaradi 144.000 dinara. Ukoliko bi se od ove sume odbila zarada od mlina i uračunao zakup adekvatne zgrade, to bi *Štedionici* donelo oko 82.000 dinara veću godišnju zaradu. Ipak, njegov predlog da se mlin i bančina zgrada prodaju nije usvojen.⁵¹

Godina	Osnovni kapital	Eskont menica	Ulozi na štednju	Rezervni fondovi
1908.	375.000	690.741,92	548.960,61	95.282,12
1912.	375.000	657.459,25	731.998,06 ⁵²	198.068,57 ⁵³
1913.	375.000	661.942,05	874.892,31	203.061,81
1914.	375.000	769.211,35	952.921,71	212.660,37
9. 9. 1915.	375.000	754.340,05	863.206,11	213.830,73

⁴⁷ AJ, 65-1342-2326, Zapisnik rada XXXVI redovnog zbora akcionara Niške akcionarske štedionice od 21. februara 1926.

⁴⁸ *Službene novine Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 299, 31. 12. 1926, 6.

⁴⁹ AJ, 65-1342-2326, Zapisnik rada XXXVII redovnog zbora akcionara Niške akcionarske štedionice od 6. februara 1927.

⁵⁰ AJ, 65-1342-2326, Zapisnik rada XXXVIII redovnog zbora akcionara Niške akcionarske štedionice od 12. februara 1928.

⁵¹ AJ, 65-1342-2326, Predlog S. Vučkovića Upravnom odboru Niške akcionarske štedionice od 1. februara 1928.

⁵² Kao poseban deo uloga na štednju svake godine vođen je Devojački fond, koji je ove godine imao ulog u visini od 30.342,35 dinara.

⁵³ Rezervne fondove *Niške akcionarske štedionice* činili su: Rezervni fond I kola stalan, rezervni fond I kola osoben, rezervni fond II kola, fond otpisa sumnjivih potraživanja, fond osoblja *Štedioničkog*.

1919.	375.000	754.340,05	939.051,11	212.190,73
1921.	500.000	1.190.711,75	1.046.556,28	346.598,30
1922.	1.000.000	1.476.525,75	1.506.825,40	194.218,08
1923.	2.000.000	2.081.794,30	1.792.765,18	206.246,39
1924.	2.000.000	1.680.506,85	2.947.611,88	235.946,62
1925.	2.000.000	3.391.027,19	4.181.290,78	311.525,86
1926.	2.000.000	5.620.068,44	5.983.626,08	487.987,66
1927.	2.000.000	4.883.490,54	5.330.884,58	539.159,09
1928.	2.000.000	5.182.980,65	5.829.275,18	607.141,80
1930.	2.000.000	5.799.455,00	4.166.735,00	663.181,00

Glavne pozicije Niške akcionarske štedionice⁵⁴

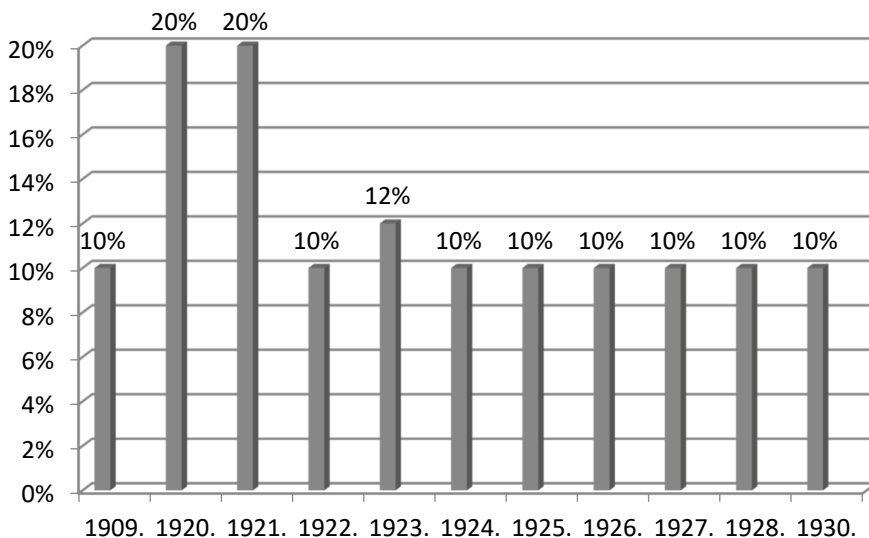
Sunovrat berze u Njujorku oktobra 1929. i izbijanje ekonomske krize prelili su se i na Evropu u 1930. godini. Ekonomska kriza postala je globalni fenomen, a prve na udaru bile su razvijene industrijske zemlje. Britanska vlada je u konsultacijama sa *Engleskom bankom* odlučila da 21. septembra 1931. hitnim izglasavanjem zakona u Parlamentu obustavi plaćanja u zlatu. Zaveden je prinudni kurs funte i zabrana izvoza zlata, dok su se banke obavezale da će ograničiti prodaju deviza, osim ukoliko se one ne kupuju za trgovačke poslove ili isplatu postojećih obaveza. Razlozi za preduzete mere nalazili su se u tome da je od jula do polovine septembra iz Londona povučeno oko 200 miliona funti. Na zbivanja u Londonu reagovao je i ostatak kontinenta. Na berzi u Kopenhagenu obustavljeno je kotiranje akcija, u Amsterdamu je zatvorena berza, a u Parizu novčani segment poslovanja na berzi. Reakcija je bilo i izvan Evrope, pa su zatvorene banke i berze u Indiji.⁵⁵

Ukidanje zlatnog standarda u Britaniji izazvalo je paniku ulagača širom Evrope, pa i u Kraljevini Jugoslaviji. Štediša su rezonovala na taj način da ako britanska banka ne može da odgovori svojim obavezama da to neće moći ni jugoslovenske banke. S obzirom na strukturu klijenata banaka, u središtu bankarske krize u Jugoslaviji nalazila se poljoprivreda. Drastičan pad cena poljoprivrednih proizvoda doveo je seljaštvo na ivicu propasti. Da bi zaštitila najbrojniji sloj stanovništva u državi vlada je 19. aprila 1932. donela *Zakon o zaštiti zemljoradnika i njihovih verovnika*, kojim je odložena naplata potraživanja banaka.

⁵⁴ Нишка акционарска штедионица, *Извештаји за 1908. годину...*, 14–15; Нишка акционарска штедионица, *Извештаји за 1912. годину...*, 22–23; Нишка акционарска штедионица, *Извештаји за 1913. годину поднешени XXIX редовном акционарском збору држаном 20. априла 1914. год. у Нишу* (Ниш: Гутенберг, 1914), 12–13; AJ, 65-1342-2326, *Dopis Niške akcionarske štedionice ministru trgovine i industrije od 7. aprila 1919; Jugoslavenski kompas, Financijalni dio 1919, 1920* (Zagreb: Jugoslavenski kompas d. d, 1921), 151; AJ, 65-1342-2326, *Računi izravnjanja Niške akcionarske štedionice od 1920. до 1928; Compass, Finanzielles Jahrbuch 1926, Jugoslavien* (Zagreb: Kompas d. d, 1926), 235; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930, Jugoslavien* (Wien: Compassverlag, 1930), 313; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931, Jugoslavien* (Wien: Compassverlag, 1931), 339; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932, Jugoslavien* (Wien: Compassverlag, 1932), 337.

⁵⁵ *Време*, 3493, 22. 9. 1931, 1–3.

Ovaj potez države izazvao je različite reakcije od strane banaka i zemljoradnika, mada je bilo i mišljenja da zakon ne treba da odnosi na isti način prema svim bankama. Poljoprivredni proizvodi su bili veoma jeftini, a ono što je seljak kupovao bilo je skuplje nego ranije. Šećer i duvan su poskupeli, dok neki proizvodi, poput vina i mlečnih proizvoda, uopšte nisu imali prođu. Tako je Milan Ž. Miloradović, zemljoradnik i bivši narodni poslanik, bio mišljenja da je seljak prezadužen i da mu treba pomoći da reguliše svoje dugove, ali da ispravni poverioci ne treba da time budu pogođeni, odnosno: „Ako ima banaka koje su zelenašile, takve treba onemogućiti da dalje postoje“.⁵⁶

Dividenda akcionara Niške akcionarske štedionice⁵⁷

U narednim godinama većina banaka suočila se sa problemom isplate novčanih uloga i nemogućnošću da odgovore svojim obavezama. Ono što se doživljavalo nije bila kriza proizvodnje već kriza poverenja i privredni krugovi pozivali su na otklanjanje njenih uzroka. Sam juriš na banke i podizanje uloga odao je nepoverenje štediša prema novčanim zavodima, njihovim upravama ili bar njihovoj dotadašnjoj novčanoj politici i načinu rukovanja poverenom imovinom. Određeni krugovi pozivali su na ustrojstvo novih novčanih zavoda, koji nisu izgubili poverenje najšireg sloja ulagača.⁵⁸ Posledica navale na šaltere bila

⁵⁶ *Време*, 3700, 19. 4. 1932, 4.

⁵⁷ *Нишка акционарска штедионица, Извештаји за 1912. годину...*, 22–23; AJ, 65-1342-2326, Računi izravnanja Niške akcionarske štedionice od 1920. до 1928; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930...*, 313; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931...*, 339; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932...*, 337.

⁵⁸ AJ, fond 38, Centralni presburo Predsedništva ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije, fascikla 577, arhivska jedinica, 744, Jugoslovenska zastava, Osijek, 18. januar 1933.

je i izražena tezaucija novca, koja je prema pojedinim mišljenjima iznosila i do polovine novca u opticaju.⁵⁹

U trenucima izbijanja bankarske krize na tlu Jugoslavije Upravni odbor *Niške akcionarske štedionice* činili su: Đoka Jovanović, predsednik, Dimitrije Kocić, Petko Bukumirović, Dimitrije G. Metlarski, Dragoljub M. Ristić, Aleksandar M. Slepčević, Panajot M. Delja, dok je direktor zavoda bio Milan S. Nikolić.⁶⁰ Banka se nalazila u ulici Generala Lešjanina 16, a prema *Zakonu o radnjama* od 5. novembra 1931. mogla je da obavlja sledeće delatnosti: eskontuje i re-eskontuje menice, uputnice, varante, čekove i dr.; otvara kredite po tekućim računima i bavi se čekovskom radnjom; daje zajmove na hartije od vrednosti, dragocenosti i druge sigurne zaloge; vrši naplate i isplate; prima u depozit ostave svih vrsta; posreduje u zaključivanju zajmova za račun države ili samoupravnih tela; izdaje garantna pisma i sve vrste akreditiva; prima novac na štednju po tekućim računima ili po štednim knjižicama; kupuje i posreduje pri kupovini vrednosti kotiranih na berzi; vrši sve bankarske i menjačke poslove i daje kredite na podlozi hipoteka i zajmove na zaloge svakojake uvozne i izvozne robe.⁶¹

Akcionarska štedionica nije imala sudbinu najvećeg broja banaka jer je struktura njenih zajmoprimaca bila drugačija i nije bilo mnogo „zemljoradničkih menica“. Ipak, poslovi su drastično opali, a radi štednje broj članova Upravnog odbora smanjen je na pet.⁶² Kako je u uslovima intenzivne ekonomske krize neplasilirani novac predstavljao opterećenje, *Štedionica* je od 1. januara 1933. smanjila kamatu na štedne uloge na 6% godišnje.⁶³

Uopšteno, uslovi za rad bili su gotovo nemogući, a stanje u bankarstvu dodatno je otežavala državna fiskalna politika. Kao i u prethodnoj deceniji, država je na sve načine pokušavala sebi da obezbedi prihode od novčanih zavoda. Argumentacija u raspisu poreskog odeljenja Ministarstva finansija od 16. januara 1934. polazila je od konstatacije da u zaključnim računima novčanih zavoda za 1932. godinu prihodi od kamata i provizije „iznose mnogo manje no što bi trebalo obzirom na mjenični portfelj odnosno potraživanje po tekućim računima i na procenat po kome su novčani zavodi naplaćivali kamatu i proviziju u toj godini“. Ovakva konstatacija je krajnje jednostrana jer je bilo očito da su sve vrste prihoda, iz svake privredne delatnosti, pa i poslovni uspesi banaka višestruko opali, i to ne samo u bilansima, već i u realnosti, što je bila nužna posledica dubokih i teških uzroka, protiv kojih nije pomagala nikakva računica.⁶⁴

⁵⁹ AJ, 38-577-744, Jugoslovenski Lloyd, Zagreb, 30. april 1933.

⁶⁰ AJ, 65-1342-2326, Dopis Niške akcionarske štedionice Kraljevsko-banskoj upravi Moravske banovine od 8. juna 1932.

⁶¹ AJ, 65-1342-2326, Dozvola za rad Niške akcionarske štedionice od 24. januara 1933.

⁶² Isto.

⁶³ *Службене новине Краљевине Југославије*, 1, 2. јануар 1933, 8.

⁶⁴ *Izveštaj Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Jugoslavije i Udruženja novčanih i osiguravajućih preduzeća za Savsku banovinu za informaciju novčarstva i bankarstva* (Zagreb: Savez novčanih i osiguravajućih zavoda Kraljevine Jugoslavije – Udruženje novčanih i osiguravajućih preduzeća za Savsku banovinu za informaciju novčarstva i bankarstva, 1934), 46.

Na bazi novog ekonomskog kursa vlade Milana Stojadinovića uveden je model po kojem su se isplaćivali zemljoradnički zajmovi i vođena je elastičnija kreditna politika prema novčanim zavodima. Država je pokazala težnju da uspostavi kontrolu nad kreditnom politikom novčanih zavoda da bi usmerila njihova sredstva ka privredi, ali su banke u ovom periodu više vodile računa o sopstvenoj likvidnosti nego o plasiranju sredstava u privredu.

Kratak oporavak bankarskog sektora u Jugoslaviji prekinut je zbivanjima u Evropi tokom 1939. godine. Okupacije Čehoslovačke i Albanije stvorile su ratnu psihozu koja je uticala da se iz jugoslovenskih banaka povuče gotovo milijardu dinara, dok je tokom poslednje nedelje avgusta iz banaka povučeno 330 miliona, a prve nedelje septembra još 714 miliona dinara.⁶⁵

U takvim uslovima početak rata na prostoru Kraljevine Jugoslavije dočekala je i *Niška akcionarska štedionica*. Poslovanje ustanove tokom tridesetih godina 20. veka bilo je krajnje ograničeno i ona nije mogla ni približno da postigne rezultate koje je imala u prethodnoj deceniji. Početak rata značio je i prestanak poslovanja *Niške akcionarske štedionice*.

⁶⁵ Boris Kršev, *Bankarstvo u Dunavskoj banovini* (Novi Sad: Prometej, 1998), 482.

REFERENCE

- Becić, Ivan M. *Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2012.
- Becić, Ivan M. „Stradanje privatnih finansijskih ustanova u južnoj Srbiji 1915–1918“. U: *Veliki rat 1914–1918, uzroci, posledice, tumačenja*, tom I. Urednik Aleksandar Rastović, 749–762. Niš: Filozofski fakultet, 2014.
- Becić, Ivan M. „Kraljevski trgovačko kreditni zavod“. *Naša prošlost*, br. 16, (2015), 43–52.
- Becić, Ivan M. „Vranjska banka u Kraljevini Jugoslaviji“. *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, br. 1, (2017), 109–122. <https://doi.org/10.5937/gufv1802109B>
- Đurović, Smiljana. „Industrija Srbije na početku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“. *Istorija XX veka*, br. 10, (1969), 167–226.
- Č. V. „Nemanja“ Niš, <http://sirijus.rs>>14–4 Loža „Nemanja“ od 1892. do 1908. godine (pristupljeno 18. 4. 2021).
- Ilić, Saša. „Spasavanje trezora Narodne banke u Prvom svetskom ratu“. *Arhiv*, br. 1–2, (2014), 62–78.
- *Jugoslavenski kompas, Financijalni dio 1919, 1920*. Zagreb: Jugoslavenski kompas d. d., 1921.
- Kršev, Boris. *Bankarstvo u Dunavskoj banovini*. Novi Sad: Prometej, 1998.
- Kršev, Boris. „Osnovne karakteristike bankarstva u Srbiji do Prvog svetskog rata“. *Civitas*, br. 5, (2013), 190–204.
- Lapčević, Dragiša. „Ekonomsko stanje Srbije posle rata“. *Letopis Matice srpske*, vol. 302, sv. 1, (oktobar 1924), 36–39.
- Milić, Danica. „Privredni položaj Srbije po završetku ratnih operacija“. *Zbornik radova Istorijskog instituta*, br. 8, (1990), 51–63.
- *Narodna banka 1884–1934*. Beograd: Zavod za izradu novčanica Topčider, 1934.
- *Narodna banka 1925*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine SHS, 1926.
- Vučo, Nikola. *Privredna istorija Srbije do Prvog svetskog rata*. Beograd: Naučna knjiga, 1955.

IVAN M. BEČIĆ, PhD, Senior Research Associate
Institute for Serbian Culture
Priština–Leposavić, Republic of Serbia
becic89@gmail.com

DEJAN D. ANTIĆ, PhD, Assistant Professor
Faculty of Philosophy, University of Niš
Niš, Republic of Serbia
dejan.antic@filfac.ni.ac.rs

JOINT STOCK SAVINGS BANK OF NIŠ 1885-1941

Summary

In the Kingdom of Serbia, a large number of local financial institutions operated at the end of the 19th century. The very first monetary organization in the south of Serbia was known as the Joint Stock Savings Bank and was founded in 1885. Like most banks, it was created to provide favorable loans, especially to its shareholders. The stockholders were mostly members of business companies and therefore the banks themselves were the owners of these companies and engaged in industrial affairs. The joint stock savings bank of the city of Niš was the holder of the Cotton Spinning manufacture and Mill. During World War I, this bank suffered heavy damage and after the end of the war it found itself in a disparate trading position. In due course, the management of the Joint Stock Bank of Niš realized that industrial jobs had become unprofitable and that was the main reason why it developed into a banking institution, in any way the leading source of income it had from short term discount loans and current accounts. So, for these reasons, the bank brought a constant dividend to its shareholders in the 1920s. The economic crisis not only restricted the money business but caused a complete collapse. The widespread circumstances of the economy in the Kingdom of Yugoslavia prevented more serious and successful business, so, the Joint Stock Saving Bank of Niš did not find itself in a situation where the claims of its creditors exceeded its ability to pay, and all its business was symbolic compared to the previous decade. Under these conditions, at the outbreak of World War II the Joint Stock Savings Bank of Niš had no choice but to stop trading.

KEYWORDS: Joint Stock Savings Bank of Niš, Discount, Dividend, Mill, Cotton Spinning Manufacture, Economic Crisis